

Фразеалагізмы – залацінкі народнай мудрасці

Урок беларускай мовы ў 5 класе

Т. У. Новікава,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
гімназіі №3 г. Магілёва

МЭТЫ:

- ✓ фарміраваць паняцце фразеалагізма як моўнай адзінкі;
- ✓ вучыць знаходзіць фразеалагізмы ў тэксце, вызначаць іх стылістычную ролю;
- ✓ развіваць мову вучняў шляхам уключэння ў іх актыўны слоўнік фразеалагізмаў;
- ✓ стварыць умовы для прывіцця вучням уменняў і навыкаў самастойнага засваення вучэбнага матэрыялу ў залежнасці ад іх здольнасцей і падрыхтаванасці;
- ✓ выпрацоўваць у вучняў навыкі работы з камп'ютарам;
- ✓ стварыць умовы для выхавання пачуцця патрыятызму, садзейнічаць росту цікавасці да беларускай мовы як прадмета.

*Каб залацінка гэта свяцілася ў пісьмовым тэксце,
у вусным выказванні, яе трэба выкарыстоўваць умела і дарэчы.*

Іван Лепешаў

АБСТАЛЯВАННЕ І РАЗДАТАЧНЫ МАТЭРЫЯЛ:

Жартоўныя малюнкi да фразеалагізмаў; карткі для калектыўнай работы; карткі з групавымі заданнямі; бланкі для запісу вынікаў тэсту каля кожнага камп'ютара; індывідуальныя карткі, на якіх запісаны адзін фразеалагізм; камп'ютары для работы па групах, праграмае забеспячэнне «Беларуская мова» («Ініс-Софт»); даведачная літаратура (Лепешаў, І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы. У 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мн., 1993.); запіс выразнага чытання ўрыўка з аповесці Паўла Місько «Эрпіды на планеце Зямля»).

ХОД УРОКА

I. АРГАНІЗАЦЫЙНЫ МОМАНТ

II. АКТУАЛІЗАЦЫЯ АПОРНЫХ ВЕДАЎ

Мэта: узнавіць веды вучняў пра пераноснае значэнне слова; актывізаваць самастойнае мысленне.

а) Пытанні класу:

– Пра якую моўную з'яву вы даведаліся на мінулым уроку? (Пра пераноснае значэнне слова.)

– Як узнікае пераноснае значэнне?

б) Практыкаванне (выконваецца вусна).

На дошцы размешчаны словы ў наступным парадку:

арліны	<i>палёт</i>	<i>зрок</i>
калючы	<i>вожык</i>	<i>позірк</i>
ледзяны	<i>пыл</i>	<i>тон</i>
каменны	<i>дом</i>	<i>чалавек</i>

жалежны характар меч
мяккі пух голас

– Дзеці, мы нічога не пераблыталі? У сярэдняй калонцы – назоўнікі, з якімі дадзеныя прыметнікі ўжываюцца ў прамым значэнні. У апошняй – назоўнікі, якія выяўляюць пераноснае значэнне гэтых прыметнікаў. (Вучні знаходзяць памылку, тлумачаць і выпраўляюць яе.)

III. ЗНАЁМСТВА З НОВЫМ МАТЭРЫЯЛАМ

Мэта: фарміраваць паняцце фразеалагізма як моўнай адзінкі; разгледзець уласцівасці фразеалагізмаў; развіваць мову вучняў; садзейнічаць выхаванню патрыятычных пачуццяў (падборам тэксту для аналізу); стварыць умовы для прывіцця вучням уменняў і навыкаў самастойнага засваення вучэбнага матэрыялу.

• Работа з падручнікам (Беларуская мова: вучэб. дапам. для 5-га кл. агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання. У 2 ч. Ч. 2 / В. П. Красней [і інш.]. – Мінск: Нац. ін-т адукацыі, 2014. – 160 с.)

Аналіз моўнага матэрыялу (практыкаванне 166, с.89):

– Давайце паспрабуем знайсці ў наступных сказах цэлыя выразы, спалучэнні слоў, што ўжываюцца ў пераносным значэнні.

Вучні чытаюць, супастаўляюць сказы папарна, знаходзяць фразеалагізмы. Напрыклад:

1. На свеце толькі той ішчасце мае, хто сябе ў руках трымае.

Дзяўчынка трымае ў руках невялікі збаночак.

– У першым сказе гэтай пары выраз *трымае ў руках* ужываецца ў пераносным значэнні і значыць «*стрымлівае парывы сваіх пачуццяў*».

• Слова настаўніка. Такія спалучэнні слоў з пераносным значэннем называюцца фразеалагізмамі. Пісьменнікі, мовазнаўцы называюць іх залацінкамі народнай мудрасці. Але, як слухна заўважыў Іван Лепешаў, наш вядомы мовазнаўца, аўтар некалькіх фразеалагічных слоўнікаў (зварот да эпіграфа).

На сённяшнім уроку мы пастараемся пазнаёміцца з многімі беларускімі фразеалагізмамі, павучымся карыстацца імі ў нашым маўленні.

Некалькі чалавек атрымліваюць заданне падрыхтаваць некалькі (5-6) правільных і няправільных сцвярджэнняў па тэме (для наступнага падагульнення новых ведаў у форме гульні).

• Калектыўная работа. Для знаёмства з кожнай асобнай уласцівасцю фразеалагізмаў вучні выконваюць заданне на картках для калектыўнай работы. Кожнае з іх падштурхоўвае дзяцей да самастойных высноў. Іх разважанні падмацоўваюцца вывадамі, запісанымі на дошцы, але закрытымі да таго моманту, пакуль клас самастойна не зробіць пэўную выснову. (Пры наяўнасці ў кабінэце дэманстрацыйных сродкаў гэты фрагмент урока можа быць аформлены ў выглядзе слайдаў.)

1. а) Заданне 1 (практыкаванне №1 на картках для калектыўнай работы).

б) – Вы лёгка выбралі патрэбнае слова. Значыць, фразеалагізмы – ... (вучні спрабуюць самастойна зрабіць выснову).

в) Адкрываецца вывад №1: «Фразеалагізмы – гатовыя ўстойлівыя спалучэнні слоў».

2. а) Заданне 2. Складзіце і запішыце сказ з адным фразеалагізмам з задання 1 і паспрабуйце (вусна) замяніць фразеалагізм іншым словам (словамі).

б) Што вы заўважылі? (спроба вучняў зрабіць адпаведную выснову).

в) Адкрываецца вывад №2: «Фразеалагізмы адпавядаюць словам, словазлучэнням паводле значэння».

3. а) Заданне 3. Разгледзьце, калі ласка, жартоўныя малюнкi, на якіх адзін мастак паспрабаваў намаляваць фразеалагізмы (да гэтага моманту малюнкi былі закрыты). Праўда, аўтар гэтых малюнкаў улічыў лексічнае значэнне кожнага асобнага слова фразеалагізма. Якія ж гэта выразы?

Вучні здагадваюцца, што на малюнках – наступныя фразеалагізмы:

рваць на сабе валасы

як карова языком злізала

як кот наплакаў

б) Які вывад можна зрабіць? (Дзеці разважаюць.)

в) Адкрываецца вывад №3: «Фразеалагізмы – непадзельныя спалучэнні слоў, якія існуюць у мове як адно сэнсавае цэлае».

4. а) Заданне 4. Успомніце, што такое сінонімы, антонімы. Паспрабуйце знайсці фразеалагізмы-сінонімы і фразеалагізмы-антонімы да тых, якія адлюстраваны на малюнках. (Вучні самі сабе чытаюць выраз, запісаны на іх ідывідуальных картках, і вырашаюць, сінонімам ці антонімам з'яўляецца ён у адносінах да аднаго з фразеалагізмаў, адлюстраваных на малюнках (гл. заданне 3).

Да кожнага са згаданых фразеалагізмаў вучнямі паслядоўна называюцца сінонімы і антонімы.

б) Якую яшчэ ўласцівасць фразеалагізмаў вы адкрылі? (Робіцца калектыўная выснова.)

в) На дошцы адкрываецца вывад №4: «Фразеалагізмы могуць мець сінонімы і антонімы».

5. а) Заданне 5 (практыкаванне №2 на картках для калектыўнай работы – аналіз тэксту).

б) Што вы заўважылі, калі выконвалі апошні пункт задання? (Спроба самастойнай высновы пра сінтаксічную ролю фразеалагізмаў).

в) Адкрываецца вывад №5: «Фразеалагізмы з'яўляюцца адным членам сказа».

IV. ФІЗКУЛЬТХВІЛІНКА

Мэта: зняць напружанне, стварыўшы пазітыўны настрой гульні;

абагульніць веды вучняў пра фразеалагізм як моўную адзінку.

Загадзя падрыхтаваны вучань праводзіць гульню «Правільна – няправільна»: у адказ на кожнае правільнае сцвярджэнне па тэме ўсе павінны пляскаць у далоні ў знак згоды, а ў адказ на кожнае няправільнае – ускокваць са сваіх месцаў і па просьбе настаўніка выпраўляць памылку.

V. САМАСТОЙНАЯ РАБОТА

Мэта: эфектыўна арганізаваць замацаванне ведаў; стварыць сітуацыю самакантролю.

Вучні працуюць па групам, паслядоўна выконваючы заданні на картках для групавой работы і камп'ютарныя тэсты ў рэжыме самакантролю з заахвочваннем. Вынікі тэставых работ (% памылак) фіксуюцца на спецыяльных бланках, якія раскладзены каля кожнага камп'ютара, а затым па іх выстаўляецца адзнака кожнаму вучню.

Вучні зачитваюць свае міні-сачыненні «У лес па грыбы» – адно з заданняў на картках для групавой работы. Астатнія дзеці, праслухаўшы работы аднакласнікаў, называюць фразеалагізмы, якія былі выкарыстаны ў міні-сачыненнях.

VI. РЭФЛЕКСІЯ

Мэта: прааналізаваць вынікі вучэбнай дзейнасці на ўроку; абазначыць напрамкі далейшай работы.

– Ці быў для вас цікавым сённяшні ўрок? Што болей спадабалася? Дэманструецца кніга Паўла Місько «Эрпіды на планеце Зямля». Раю пачытаць вам гэту кнігу, калі вы зацікавіліся тэмай сённяшняга ўрока. Чаму? У ёй раскажваецца пра прыгоды робата-іншапланецяніна. Ён разумее мовы ўсіх народаў Зямлі, але не можа ўспрымаць пераноснага значэння слоў і, канечне, фразеалагізмаў.

Гучыць запіс выразнага чытання ўрыўка аповесці:

Запішы сабе на лбе! Зарубі на носе! Наматай на вус: без майго дазволу нічога на Зямлі не рабі. Ты не разумееш нашага жыцця, а умешваешся!

Запішы на лбе... Інфармацыю не зразумеў. Па маіх звестках, людзі на лбе не пішуць, і я не буду. Бо не ведаю, для чаго гэта. Не буду рабіць зарубку на носе – няма ў мяне носа. У многіх афрыканскіх плямёнах робяць зарубкі на носе, на шчоках. Насы пратыкаюць, прасоўваюць упрыгожванні... Ты не сказаў таксама, што матаць на вус. Ніткі? Няма ў мяне нітак, і ў цябе няма, акрамя тых, што ў тканіне. Мае вусы – антэны. Калі ты хочаш узмацніць адчувальнасць маіх антэн, то трэба не ніткі матаць, а дрот. Як бачыш, інфармацыя твая няправільная, а таму бескарысная, нават шкодная.

– Такіх цікавых дыялогаў у аповесці вельмі многа, прачытайце твор у вольны час – не пашкадуеце.

– Ці ўсё на ўроку было зразумела? (Аб'яўляюцца адзнакі за самастойную работу).

– Хто з вас задаволены вынікамі сваёй працы? (Тым вучням, якія паднялі рукі, адзнака выстаўляецца ў журнал). Тыя, хто жадае атрымаць больш высокую адзнаку, будуць мець такую магчымасць на наступным уроку. Трэба яшчэ старанна папрацаваць з падручнікам, рыхтуючы дамашняе заданне.

VII. ДАМАШНЯЕ ЗАДАННЕ

Мэта: забяспечыць больш трывалае засваенне ведаў з улікам індывідуальных вучэбных дасягненняў вучняў.

§22, практыкаванне 172 (пісьмова – для абавязковага выканання),
 практыкаванне 168 (вусна – па жаданні).

Дадатак

**Сінанімічныя і антанімічныя фразеалагізмы да ўстойлівых выказаў,
 адлюстраваных на жартоўных малюнках**

(на картцы для аднаго вучня – адзін фразеалагізм)

як гром з яснага неба	як снег на галаву	ні адсюль ні адтуль	як зорак на небе	на валовай скуры не спішаш
канца краю не відаць	хоць гаць гаці	хоць плот гарадзі	мора разліўное	сорак саракоў
у кожнай кішэні па жмені	на сёмым небе	і след прастыў	як вадой змыла	як ветрам здзьмула
Як маланкай спаліла	толькі і бачылі	кропля ў моры	на макава зерне	на пальцах можна пералічыць
Не знаходзіць сабе месца	з вераб'ёў нос	ламаць рукі	кусаць локці	як і не было

Форма бланкаў для фіксацыі вынікаў тэставых работ

КАМП'ЮТАР № 1..9

№	Прозвішча, імя вучня	% памылак у тэсце

Самастойная работа (1 група)

**Выканайце на камп'ютары наступны тэст
 (заданне прыводзіцца паводле праграмы Ініс-Софт, 1999 г.)**

ФРАЗЕАЛАГІЗМЫ (Т-3)

1. Замяніце фразеалагізмы адным словам:

- а) рабіць выгляд;
- б) разводзіць рукамі;
- в) душа ў душу;
- г) у пух і прах;
- д) ні свет ні зара.

2. Устаўце ў фразеалагізм прапушчанае слова:

- а) ... на ўсе рукі;
- б) адзін ... варты;
- в) ...язык за зубамі;
- г) цуда ў ...;
- д) ... біць;
- е) хоць ... касі.

Заданні «У вольны час»

(выконваюцца, пакуль за камп'ютарамі – вучні 2-й групы)

1. Складзіце пісьмова невялікі звязны тэкст на тэму «У лес па грыбы». Выкарыстайце некаторыя з наступных фразеалагізмаў:

Ні свет ні зара, рукой падаць, хоць касой касі, на кожным кроку, як на падбор.

2. Аднавіце рассыпаныя фразеалагізмы. Да назоўнікаў, што змешчаны ў правым слупку, дадайце прыметнікі з левага слупка (стаўце словы ў патрэбную граматычную форму).

<i>бабін</i>	<i>галава</i>	
	<i>вялікі</i>	<i>грамата</i>
	<i>гарачы</i>	<i>лета</i>
	<i>доўгі</i>	<i>ноч</i>
	<i>кітайскі</i>	<i>снег</i>
	<i>леташні</i>	<i>сэрца</i>
	<i>мёртвы</i>	<i>язык</i>
	<i>рабінавы</i>	<i>хватка</i>

Самастойная работа (2-я група)

**Выканайце на камп'ютары наступны тэст
(заданне прыводзіцца паводле праграмы Ініс Софт).**

ФРАЗЕАЛАГІЗМЫ (Т-2)

Змяніце фразеалагізмы адным словам:

- 1. пусціць з дымам;
- 2. пад носам;
- 3. мазоліць вочы;
- 4. з глузду з'ехаць;
- 5. звесці са свету;
- 6. мець надзею;
- 7. не даваць ходу;
- 8. уваходзіць у чыёсьці становішча;
- 9. з рук збыць;
- 10. кляваць носам;
- 11. сунуць нос;
- 12. зарубіць на носе.

**Заданні «У вольны час»
(выконваюцца, пакуль за камп'ютарамі – вучні 1-й групы)**

1. Замяніце выдзеленыя словы блізкімі паводле значэння фразеалагізмамі.

Прыйсці пешшу; далёка ісці; на вуліцы цёмна; дрэнная работа; моцна спаць.

Для даведак: як пшаніцу прадаўшы, хоць вока выкалі, блізкі свет, на сваіх дваіх, курам на смех.

2. Знайдзіце ў сказах фразеалагізмы і замяніце іх на антанімічныя.

- а) Суп прыгатавалі – пальчыкі абліжаш.
- б) Суседзі жылі як кот з сабакам, уся вёска ведала пра гэта.
- в) Хлопец вырас кату па пяту, але ніхто ніколі не пасмяяўся з яго.
- г) Усю ноч я спаў на адно вока, а раніцай падняўся і пайшоў да ракі.
- д) «Ці не кінучь якар у гэтым горадзе?» – падумаў былы марак.

Для даведкі: душа ў душу, хоць на сабаку вылі, з каломенскую вярсту, зняцца з якара, як пшаніцу прадаўшы.

Картка для калектыўнай работы

1. Падкрэсліце слова ў дужках, якое ўваходзіць у склад фразеалагізма.

- а) Вакол (рукі, нагі, пальца) абвесці;
- б) (муха, страказа, камар) носа не падточыць;
- в) хоць (капейкі, іголки, лісты) збірай.

Складзіце і запішыце сказ з адным фразеалагізмам.

---

2. Прачытайце выразна ўрывак са звароту Янкі Купалы да беларускага народа, напісанага ў 1942 годзе.

У гадзіну вялікага нашага смутку *ад усяго сэрца* гавару табе слова, мой беларускі народзе!

Ніколі ты не *схіляў галаву* перад тым, хто імкнуўся заняволіць цябе. Сёння нямецкі фашызм мучыць нашу мілую, родную, слаўную беларускую зямлю. Ён зруйнаваў нашы гарады, ён папаліць нашы сёлы. Гэты бязлітасны кат прагне *рваць душу* народа.

Беларусы, браты і сёстры мае! Любой цаной мы павінны *накласці канец* злачынствам гітлераўцаў. Узнімайся, народзе мой, на вялікую расплату!

- **Знайдзіце ў тэксце сказ, які адлюстроўвае яго асноўную думку. Прыдумайце заглавак.**
- **Вызначце стыль тэксту.**
- **Знайдзіце фразеалагізмы і падкрэсліце іх як члены сказа.**